

Резнік Анастасія Петрівна,
студентка II курсу другого (магістерського)
рівня вищої освіти (групи УМЛм-1-24-0.д)
спеціальності 035 Філологія
Факультету української філології,
культури і мистецтва
Київського столичного університету
імені Бориса Грінченка.

Науковий керівник:

О.В. Караман, кандидат педагогічних наук, професор, професор кафедри української мови Факультету української філології, культури і мистецтва Київського столичного університету імені Бориса Грінченка.

ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ ТА ПАТРІАРХАЛЬНИЙ ДИСКУРС У ФРАЗЕОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті досліджено мовну репрезентацію патріархальної ієрархії в українських фразеологізмах як відображення історично сформованих гендерних стереотипів та соціальних моделей. Фразеологічний фонд української мови розглянуто як консервативний пласт лексики, у якому закріплені традиційні уявлення про поведінкові та соціальні ролі чоловіків і жінок. Особливу увагу приділено семантичним, функціональним і культурним механізмам закріплення патріархальних норм у мовних зворотах. Обґрунтовано, що фразеологізми виконують функції інструмента збереження архаїчних соціальних уявлень, які впливають на сучасне мовлення та культурну свідомість.

Ключові слова: фразеологізм, гендер, патріархат, стереотип, мовна картина світу, культурні моделі, гендерна лінгвістика, фольклор.

Постановка проблеми в контексті сучасної філологічної науки. Незважаючи на динамічні зміни в суспільній свідомості та рух до гендерного рівноправ'я, українська фразеологія залишається доволі консервативною сферою, що утримує традиційні, переважно патріархальні, схеми світобачення. Стейкі мовні звороти функціонують як своєрідний архів культурної пам'яті, фіксуючи й транслюючи крізь покоління архаїчні погляди на розподіл ролей між статями. Змістове наповнення багатьох фразеологізмів вступає у дисонанс із сучасними гуманітарними стандартами та соціальними нормами. Науковий інтерес полягає у виявленні того, які саме лінгвістичні інструменти дають змогу фразеологізмам консервувати застарілі ієрархічні моделі. Важливо дослідити, як ці мовні одиниці впливають на сучасну мовну картину світу та якою мірою вони сприяють закріпленню стереотипних очікувань щодо «правильної» поведінки чоловіків і жінок.

Формулювання цілей статті (постановка завдання): комплексне дослідження процесів фіксації українських фразеологізмів, механізмів відтворення і передавання патріархальних моделей світобачення. Особлива увага приділяється закріпленню у стійких мовних структурах уявлення про чоловічу домінантність, жіночу підлеглість, соціальні ролі, структуру влади та взаємовідносини між статями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання означеної проблеми і на які опирається автор. Дослідження гендерної проблематики у мові активно розвивається в межах лінгвістики кінця XX – початку XXI століття. Вагомий внесок у формування теоретичних засад гендерної лінгвістики зробили Дж. Батлер, Дж. Мессершміт, Д. Тенен, Р. Лакофф, які розглядали гендер як соціальний конструкт й аналізували способи його мовної репрезентації. В українському мовознавстві вагомими є праці С. Павличко, Н. Зборовської, В. Агеєвої, Н. Лебединцевої, що досліджували взаємодію мови й культури та специфіку гендерної стереотипізації в українському контексті.

Фразеологічний аспект ґрунтовно вивчали такі науковці, як Л. Скрипник, В. Ужченко, О. Ужченко, Т. Космеда та ін. У їхніх роботах наголошено, що фразеологічні одиниці є носіями культурних смислів, відображають національні стереотипи та є ключем до реконструкції традиційної мовної картини світу. Дослідниця І. Зикова запропонувала концепцію гендерного макрокомпонента фразеологізмів, що розкриває можливість виявлення імпліцитної гендерної семантики навіть за відсутності формальних показників статі.

Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати такі **завдання**:

Молодий дослідник

- проаналізувати структуру та семантику фразеологізмів із гендерною маркованістю;
- дослідити особливості експліцитного та імпліцитного вираження гендеру у фразеологічних одиницях;
- з'ясувати, як мовні одиниці фіксують патріархальну модель суспільства;
- визначити, які риси та стереотипи найчастіше приписуються чоловікам і жінкам у фразеології;
- інтерпретувати отримані дані в контекст сучасної гендерної лінгвістики.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням авторських положень. Фразеологічний фонд української мови є одним із найбільш консервативних і водночас найбільш репрезентативних сегментів лексичної системи. На відміну від інших мовних рівнів, які поступово адаптуються до соціальних змін, фразеологія зберігає архаїчні світоглядні моделі, відтворюючи у своїй структурі тривалу історію народних уявлень, усталених оцінок, поведінкових норм та соціальних стереотипів. Саме тому аналіз фразеологізмів винятково доцільний для вивчення таких складних культурних і соціальних конструктів, як гендерні ролі та патріархальна ієрархія.

Патріархальна модель суспільства, характерна для більшості традиційних спільнот, української зокрема, має глибоке історичне коріння. Її витоки лінгвісти та культурологи пов'язують із давніми філософськими трактуваннями родини як первинної форми соціального устрою. Аристотель розглядав людське суспільство як «природне продовження» сімейних структур, де батько виконує роль носія влади, а жінка і діти – роль підлеглих: «Мислитель розглядав три елементи влади: по-перше, влада господаря відносно рабів; по-друге, влада батька щодо дітей; по-третє влада чоловіка щодо дружини. Філософ зазначав, що умовно ці три види владарювання можна поділити на дві групи – влада над невольниками (рабами) і влада над дружиною та дітьми (вільними людьми). До того ж владу чоловіка над дружиною мислитель порівнював із владою політичного діяча, а владу батька над дітьми – із владою царя. У першому випадку, на нашу думку, філософ мав на увазі владу рівного над рівним, а виходячи із принципу добровільності шлюбу – владу виборну. Саме тому владу чоловіка над дружиною Аристотель ототожнював із владою політичною. У другому випадку, порівнюючи владу царя з владою батька над дітьми, мислитель виходив із тих обставин, що батька, як і царя, обрати неможливо. Їх особистість перебуває у цілковитій незалежності від вибору індивіда» (Меленко, 2012; 64). У пізніших патріархальних

теоріях, зокрема в концепціях Р. Філмера, владу монарха потрактовано як продовження влади батька, що перетворювало патріархальні родинні стосунки на універсальний соціальний принцип. Навіть сучасні соціологи, зокібна Дж. Мессершмідт, наголошують, що суспільство століттями вибудовувало своє уявлення про «нормальність» крізь гендерні категорії, приписуючи чоловікові активність, ініціативність і відповідальність, а жінці – пасивність і залежність.

Ці моделі, закорінені в соціальному досвіді, об'єктивно відтворено в мові, зокрема у фразеології, яка фіксує усталені уявлення про чоловіче і жіноче. Лінгвістичні дослідження останніх десятиліть, зокрема праці І. Зикової, С. Павличко, Н. Зборовської та В. Агеевої, доводять, що фразеологізми не тільки зберігають традиційні уявлення про гендер, а й активно формують стереотипи, повторюючи одні й ті ж моделі настільки регулярно, що вони починають сприйматися як природні та «самозрозумілі».

Гендерний компонент у фразеології може бути виражений експліцитно – через прямі лексеми, які позначають осіб певної статі (*баба, дівка, мужик, батько*), або імпліцитно – через асоціативні значення, культурні символи та оцінні компоненти. У структурі багатьох зворотів гендер не названо безпосередньо, однак сенс фразеологізму вже закріплений за певною статтю, а тому гендерна асиметрія проявляється на рівні значення.

У межах патріархальної культури образ чоловіка у фразеології має тенденцію до позитивного або принаймні нейтрального забарвлення. Він постає носієм сили, авторитету, раціональності та соціальної активності. Структури на кшталт *діда-прадіда, блудний син, батечку мій, свій брат, як за рідного батька, чий батько старший* демонструють, що чоловіча присутність у мові пов'язана з владою, відповідальністю, спадковістю та соціальною сталістю. Навіть негативні імпліцитні оцінки, пов'язані з інтелектуальним рівнем чоловіка, у фразеології часто нівелюються акцентом на його фізичній силі або ролі годувальника. Вислови *«рости, сину, хоч дурний, аби великий»* чи *«міцний, як з клоччя батіг»*, *«одна брова варта вола, другій брові й ціни нема»* засвідчують, що у патріархальному світогляді інтелект чоловіка не мав настільки критичного значення, як його фізична сила чи здатність виконувати соціальні функції.

Більш виразним є також образ чоловічої краси. На відміну від жіночої, яка у фразеології часто має знецінювальне або висміювальне забарвлення, чоловіча врода описується образно, поетично, через позитивні природні асоціації: *гарний як лебідь, наче росу вмитий, як із яйця вилупився, як із каменя витесаний*. Хоч

це і не стійкі словосполучення, але у цих висловах закріплено стереотип про гармонійне поєднання сили, природності та краси як характерних ознак чоловічої тілесності.

Як повна протилежність цьому жіночий образ у фразеології часто отримує негативні, зневажливі або іронічні конотації. У фольклорній традиції жінку зображено як носія емоційності, легковажності, балакучості або непослідовності. Звороти «бабця надвоє ворожила» та «баби Палажка і Параска» не тільки зберігають опозицію «жіноче – нерішуче, непевне», а й пов'язують жінку з пліткарством і конфліктністю. Фразеологізм «баба з воза – кобилі легше» демонструє крайню форму приниження жіночої ролі, фактично прирівнюючи жінку до тягарного елемента, позбавленого суб'єктності. Вислів «як баба була дівкою» позначає жіночу молодість і сексуальність як головні, якщо не єдині, цінності, редукуючи жіночу індивідуальність до статусу «до» і «після» заміжжя.

Особливо помітним є стереотипний погляд на жіночий інтелект. У фразеології молодій жінці традиційно приписується легковажність або інтелектуальна незрілість: «личко біленьке, хоч розуму маленько», «шия з намистом, а голова зі свистом», «дарма що дурна, аби чорноброва». Такі вислови не тільки фіксують уявлення про зовнішність як головну жіночу «цінність», а й підкріплюють соціальну очікуваність: жінка більше має дбати про красу, ніж про освіту чи раціональність.

Іронічні, часто грубі порівняння жіночої зовнішності також засвідчують стійкість патріархальних норм: «чорнобрива, як руде теля», «врядилась, як свиня в наритники». На відміну від чоловічих компаративів, які майже завжди мають позитивне чи нейтральне забарвлення, жіночі порівняння переважно містять елемент знецінення або приниження. Це ілюструє, що патріархальний світ розглядав жіночу зовнішність передусім через оцінювання й соціальний контроль, тоді як чоловічу тілесність – через силу та естетичну виразність.

Разом із тим у фразеології відстежено й інші усталені уявлення, які підтверджують стереотипність патріархальної моделі. Вислови на кшталт «без царя в голові» чи «чий батько старший» засвідчують, що поняття авторитету, влади та ієрархії у мові традиційно пов'язували саме з чоловічою фігурою: цар, батько, старший. Навіть там, де мова не про конкретного чоловіка, образ влади все ж кодується через «чоловічий» символічний ряд.

Висновки й перспективи подальших розвідок у визначеному напрямі. Отже, українська фразеологія є своєрідним «культурним архівом», у якому відтворено багатовіковий досвід патріархальної організації суспільства. В означених

стійких зворотах закріплено уявлення про чоловічу домінантність, жіночу підлеглість, про належні та неналежні моделі поведінки, про силу, красу, інтелект і моральність. Незважаючи на динамічні соціальні трансформації сучасності, фразеологізми продовжують транслювати ці уявлення, що свідчить про інерційність мовної системи та її здатність зберігати архаїчні структури свідомості.

Дослідження мовної репрезентації патріархальної ієрархії у фразеології дає змогу глибше зрозуміти, як саме мова формує модель гендерних взаємин, як вона відтворює і підтримує соціальні стереотипи та яким чином ці стереотипи впливають на сучасний культурний і мовленнєвий простір. Невичерпний ресурс української фразеології засвідчує, що мовна система не є нейтральною, оскільки вона активно підтримує певні поведінкові норми й закріплює соціально спрямовані ролі, які необхідно сприймати, аналізувати й критично осмислювати в умовах сучасної гуманітарної науки.

Список використаних джерел

- Білоноженко В. М., Гнатюк І., Дятчук В., Неровня Н., Федоренко Т. Словник фразеологізмів української мови. Київ. 2023. Наукова думка.
- Відображення гендерних стереотипів в українських фразеологізмах. https://ff.udpu.edu.ua/wp-content/uploads/Гендерні_стереотипи.pdf (дата звернення 14.11.2025).
- Ільченко О. Фразеологізми з гендерним компонентом (на матеріалі україномовних ЗМІ). *Сучасні дослідження у філологічних науках*. 2020. С. 68–84. <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/36/651/1367-1> (дата звернення: 14.11.2025).
- Ковальчук М., Алексєєв, В. Мовне вираження гендерних стереотипів в українських фразеологізмах та пареміях. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2019. № 1(38). С. 24–27.
- Меленко С. Арістотель про соціальні основи держави. *Держава і право*. 2012. № 56 С. 60–66.
- Павленко Н. Гендерний компонент у структурі та семантиці фразеологічних одиниць сучасної англійської мови [Неопубл. автореф. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук]. 2017. Запоріжжя: Запорізький національний університет.
- Перехресні стежки українського маскулінного дискурсу : Культура й література ХІХ–ХХІ століть / А. Матусяк [ін.] ; за ред. А. Матусяк. Київ: Laurus, 2014. 368 с.
- Messerschmidt J. W. Masculinities and Crime: Critique and Reconceptualization of Theory. 1993. Bloomsbury Academic.

References

- Bilonozhenko V. M., Hnatiuk I., Diatchuk V., Neronia N., Fedorenko T. Slovnkyk frazeolohizmiv ukrainskoi movy. Kyiv. 2023. Naukova dumka.
- Vidobrazhennia gendernykh stereotypiv v ukrainskykh frazeolohizмах. https://ff.udpu.edu.ua/wp-content/uploads/Гендерні_стереотипи.pdf (14.11.2025).
- Ilchenko O. Frazeolohizmy z hendernym komponentom (na materialy ukrainomovnykh ZMI). Suchasni doslidzhennia u filolohichnykh nauках. 2020. S. 68–84. <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/36/651/1367-1> (14.11.2025).

- Kovalchuk M., Alekseiiev, V. Movne vyrazhennia hendernykh stereotypiv v ukrainskykh frazeolohizmakh ta paremiakh. Naukovi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. 2019. № 1(38). S. 24–27.
- Melenko S. Aristotel pro sotsialni osnovy derzhavy. Derzhava i pravo. 2012. № 56 S. 60–66.
- Pavlenko N. Hendernyi komponent u strukturi ta semantytsi frazeolohichnykh odynyts suchasnoi anhliiskoi movy [Neopubl. avtoref. Dysertatsiia na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata filolohichnykh nauk]. 2017. Zaporizhzhia: Zaporizkyi natsionalnyi universytet.
- Perekhresni stezhky ukrainskoho maskulinnoho dyskursu : Kultura y literatura XIX–XXI stolit / A. Matusiak [in.] ; za red. A. Matusiak. Kyiv: Laurus, 2014. 368 s.
- Messerschmidt J. W. Masculinities and Crime: Critique and Reconceptualization of Theory. 1993. Bloomsbury Academic.

GENDER STEREOTYPES AND PATRIARCHAL DISCOURSE IN THE PHRASEOLOGY OF THE UKRAINIAN LANGUAGE

Anastasia Reznik, second-year student of the second (master's) level of higher education speciality «Philology», Faculty of Ukrainian Philology, Culture and Arts, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University.

The article examines the linguistic representation of patriarchal hierarchy in Ukrainian phraseology as a reflection of historically formed gender stereotypes and social models. The phraseological fund of the Ukrainian language is considered as a conservative layer of vocabulary, in which traditional ideas about the behavioural and social roles of men and women are enshrined. Particular attention is paid to the semantic, functional and cultural mechanisms of consolidating patriarchal norms in linguistic expressions. It is argued that phraseological units serve as a tool for preserving archaic social ideas that influence contemporary speech and cultural consciousness.

Keywords: phraseological unit, gender, patriarchy, stereotype, linguistic worldview, cultural models, gender linguistics, folklore.